

Radó György

FORGÁCSOK

Homérosz és Dante

Meglátni Nauszikát és Beatricét

A tengeren istenek haragjától sokáig üzetett Odüsszeusz hajótörést szenved, de testét kivetí a hullám egy folyótorkolatba, ott lombokból fekhelyet kapar össze magának s a fáradtságtól mély álomba merül. Másnap női csacsogásra ébred, előlép a lombokból és előtte áll a szolgáitól eltávolodott gyönyörűszép királylány, Nauszikaá.

A görög nyelv és irodalom piarista professzora, Vézner tanár úr, okos módszerrel, az önkéntes keresés örömeivel bírta rá diákjait Homérosz olvasására: ki-ki maga válassza ki a sort, mely annyira tetszik neki, hogy megtanulja. Én Odüsszeusz szavait választottam, melyekkel a gyönyörű Nauszikaát köszönti:

Gúnúmai sze, anassza: theosz nü tisz, é brotosz esszi.

A tanár úrnak tetszett a választásom, nekem pedig a sor megragadt az emlékezetemben. Önkéntelenül morzsolgattam magamban: mi lehet tartalmának, formájának és hangulatának együttes magyar maximuma. Az ilyen tudat alatti morzsolgatás sokszor eredményes műfordítói módszer. Pedig dehogyan szándékoztam lefordítani az *Odüsszeiá*-t. Könyvespolcunkon állt Kemenes-Kempfi József szép, bár kissé avított fordítása, majd amire "céhbeli" műfordító lettem, már készült Devecseri Gábor szövege, műfordítás-irodalmunk gyöngyszeme. Hát csak azt az egy sort morzsolgattam világesavargásaim és üldöztetésem esztendeiben, a megoldás tudatos keresése nélkül.

1947 nyara. Még külügyi szolgálatban, de egyre inkább az irodalom, a műfordítás felé hűzök: összeállításaim rádióadásakor - még "élőben" megy - a rendező mellett kucorgok a fülkéjében, Gáspár Endréék délutánjain pedig Pest utolsó irodalmi szalonjának bohém társaságában nyüzsgök.

A 49-es villamosról a Margit-hídnál kell leszállnom, de a vígszínházi megállónál felszáll egy rádióbeli ismerősöm és vele Nauszikaá. Az évtizedekig morzsoltt sor abban az egy pillanatban magyar testet ölt:

Térdelek, úrnő, kérdeve: halandó vagy te, vagy isten ?

Dante ismeri Odüsszeusz útjait, a Purgatóriumban a szírén így kérkedik neki:

Io trassi Ulisse dal suo cammin, vago...

Ulysses útját is kitérítettem...

és Az Új Élet önéletrajzi visszaemlékezésében a délebbre korábban érő gyermek kilencedik életévéből említi, hogy először pillantotta meg Boldoggá-tevőjét - vagyis Beatricét. Az olasz szövegbe nyomatékul latinul szövi rejtekzobájában lakozó élettelelkének ámulását:

...tremando disse queste parole: *Ecce Deus fortior me, qui veniens dominabitur mihi.*

...remegve mondá e szavakat: (magyarul): "Íme, a nálamnál erősebb isten, aki eljövén, uralkodni fog rajtam."

Honérosznál: theosz és anassza

Danténál : deus és dominabitur

vajon nem rokon-é Nauszikaá és Beatrice megpillantása?

Hát az, hogy bennem akkor lett meg az évtizedekig morzsolgatott fordítás, amikor Mártát megpillantottam?

Az én Egyetlenemet.

Madách és Goethe

Éva felel az angyaloknak

Felelete: igen.

Kérdésre a válasz lehet igen vagy nem. De az angyalok nem kérdeznak.

A nem-válasz lehetősége, a pozitívumhoz tartozó negatívum, a fényhez tartozó árnyék már eltűnt a színről, eltávozott Mefisztóval a Goethe Faust-jában. Már csak fény van, amikor a lángelméjű költő alkotói életét betölti a mű, és teljesülésében végső akkordként az angyalok misztikus kórusa szól:

Alles Vergängliche
Ist nur ein Gleichnis;
Das Unzulängliche,
Hier wirds Ereignis;
Das Unbeschreibliche
Hier ist es getan;
Das Ewig Weibliche
Zieht uns hinan.

Ezt a nyole sort magyarra többen, jeles verselők, lefordították. Ne vétessék öndicséretnek, ha bizonyítani igyekszem, hogy az én szövegem az, amely a német eredetinek a magyar maximumát adja:

Minden változatlan,
A múlás csak jelkép;
A megfoghatatlan
Itt feltárja lelkét;
A leírhatatlan
Itt már létre jő;
Ellenállhatatlan
Az Örök Nő.

(Azért ez a magyar maximum, mert a tartalom azonos, a rimelés - a páratlan sorok egyforma ragvégződése - ugyanúgy ad nyomatékosító monotoniajával ugyanolyan hangulatot, és még a központosítás is az eredetit követi, csak az első sor végére kellett vesszőt tennem, mivel-hogy a német kétsoros első mondatot két mellérendelt mondatra bontottam fel.)

Az én alkotói életemet is betöltötte ez a magyar szöveg: először huszonhárom évesen írtam le, 1935-ben, az utolsó simítás pedig most, hogy nyolevanadik életévembe léptem, emitt látható: a hatodik sorba beszúrtam a "már" szót, így téve nyomatékosabbá a tartalmi, teljessé a formai azonosságát.

Éva felel az angyaloknak. Az *ember tragédiája*-ban, amikor a londoni szín záró monológjának végén nem mint egy igen-nem alternatívát kívánó kérdésre válaszol, hanem az Örök Nő angyali szózatbeli ellenállhatatlanságát igenli:

E földre csak mosolyom hoz gyönyört,
Ha napsugár gyanánt száll egy-egy arcra.

Vajon Goethének akart-e így, igenlően válaszolni Madách, vajon tudta-e, hogy Éva itt az angyali szózatra felel? Nem is sejtjük. De ha nem akarta, nem tudta - akkor is ezt tette. Ebben bizonyos vagyok.

Befejezésül adassék meg nekem a személyes emlékezés ajándéka.

Amikor az Éva monológjával már oly sokszor a felcsattanó taps sikerét élvező Egyetlenem lehnymt szemmel feküdt ágyán, már a *félúton*, és én fölébe hajoltam, hogy a szorongva meg-sejteti búcsúzásul a jól ismert monológot suttogjam el neki - akkor ezeknél a szavaknál

E földre csak mosolyom hoz gyönyört,
Ha napsugár gyanánt száll egy-egy arcra -

felnyitotta a szemét és utoljára rám mosolygott.

A goethei és madáchi Örök Nő.

Dante és Vergilius

Francesca felel Aeneasnak

(Dante szövegeit Babits Mihály fordításában közlöm)

Tu se' lo mio maestro e il mio autore;
Tu se' solo colui da cui' io tolsi
Lo bello stile che m'ha fatto onore.

Mesterem, mintaképem vagy te nékem,
te vagy csupán, kitől örökbe kaptam
a zengzetes szót, mely ma büszkeségem.

Így hódol Dante Vergiliusnak, hogy majd túlvilági útján mint vezetőjét kövesse. Hiszen Vergilius volt az a pogánykori latin költő, akit a keresztény középkor is magáénak vallott, mert Jézus Krisztus eljövételének proféciaját látta *Bucolicá*-jának ebben a verssorában:

Iam redit et virgo, redeunt Saturnia regna,
Immár eljön a szűz, s jó újra saturnusi korszak.

vagyis, a pogány istent, Saturnust a természet megszemélyesítőjének tekintve - amint ahogy az is - a nevezetes verssor így fordítható:

Immár eljön a szűz, és ismét leszen Aranykor.

S a Megjövendölőnek, mesterének, mintaképének mégis ellene mond Dante, amikor úgy érzi - tudja, átéli -, hogy annak nincs igaza.

Az ok kettejük eltérő életkörülményeiben rejlik.

A történelemben előfordul, hogy a fegyverrel legyőzött a szellemi győztes: mikor Róma a hatalom tetőpontján saját mítoszt igényel, akkor görög, homéroszi kapcsolatra vágyik, s a bírodalmat létrehozó Augustus császár azzal bizza meg a szelid pásztori verseivel már jeles költőnek ismert Vergiliust, hogy homéroszi műfajban és formában, sőt a homéroszi eseményekhez közvetlenül kapcsolódva énekelje meg Rómának és császári családjának eredetét. A költő mesterművet alkot és közben már jutalmat és dicsőséget élvez. E körülményei közt hőse, amikor homéroszi viszontagságai után végre megpihenhet a szerelemre gyulladt Dido királynőnél, ennek óhajára, hogy mondaná el az égő Trójából való menekülését, szinte halljuk, amint nagyot sóhajtvá kezdi elbeszélését:

Infandum, regina, iubes renovare dolorem.

Legszívesebben nem szavak, hanem értelem szerint fordítanám:

Fájdalmas sebeket kívánsz feltépni, királynő.

De nem. A "fájdalom" itt nem jelző, hanem főnév tárgy esetben. Tehát:

Szörnyű fájdalmat kívánsz felidézni, királynő.

A szónak e pontos fordítása azért szükséges, mert ez fűzi Dante feleletét Vergilius sorához.

A firenzei pártharcokban résztvevő s emiatt száműzött Dante két évtizedig honvágytól gyötört, hányatott száműzöttként foglalta világgépét *Az Isteni Színháték*-ba. Nyomortságában a pokolra jutott Franciscával mondathatott-e mást, mint az ellenkezőjét Aeneas állításának:

...Nessun maggior dolore,
Che ricordarsi del tempo felice
Nella miseria.

...Nincs semmi szomorítóbb,
mint emlékezni régi szép időre
nyomorban.

S mintegy szemére vetve Vergiliusnak, hogy az ellenkezőjét mondatta Aeneasszal, holott tudnia kell, mi a legnagyobb fájdalom, hozzáteszi:

"E cio sa il tuo dottore"

"ezt jól tudja böles tanítód!"

A latinban-olaszban közös szó: "dolor(c)" kétségtelessé teszi az összefüggést.

Persze, Vergilius nem tud válaszolni: megvédeni nézetét vagy elismerni Dante igazát.

Én azonban önnön életemmel tanúsítom, hogy a vitában Danténak van igaza: amikor boldog éveimben az én Egyetlenemnek beszéltem üldöztetésem keserveiről, akkor nem is volt fájdalmas az emlékezés, ám amióta Ő eltávozott tőlem és e világból, égő fájdalom felidézni közös életünket.

Égő, de édes fájdalom. Nemléte rosszabb volna: a nihil.